

Dilqəm ƏHMƏD

Ötən əsrdə Türkiyəyə mühacirət edən azərbaycanlılar milli məsələlərinə, mübarizələrinə dəstək qazandıqları, eyni əqidəni bölüşdükleri üçün Türkiyədəki millətçi, türkçü cəmiyyətin mütəfəkkirləri ilə sıx münasibətdə olublar. Bu kəsimin çıxardığı qəzet və jurnallarda məqalələr yazan azərbaycanlılar dövrün tanınmış şəxsləri barədə də vəfa yazıları qələmə alıb, onların dərdlərinə şərik çıxıblar.

Ötənlərdə Türkiyənin Kayseri şəhərində nəşr edilmiş "Yeni Erciyes" jurnalını araşdırarkən azərbaycanlı mühacir Abay Mirzənin (Dağlı) dövrün məşhur türk tarixçilərindən Hüseyin Namiq Orkun haqqında nekroloq yazı yazdığını gördüm. Mühacirətşünaslıq tariximiz üçün maraqlı olacağına nəzərə alıb, həm müəllif, həm də tarixçi haqqında məlumat verməklə yanaşı məqaləni təqdim edirik.

Hüseyin Namiq Orkun 31 yanvar 1902-ci ildə İstanbulda Kasımpaşada Mehmed Hayri efəndi ilə Münəvvər xanımın ailəsində doğulub. 1924-cü ildə İstanbul Universitetinin Ədəbiyyat Fakültəsinin Tarix bölümündən məzun olub. Tələbə ikən "Dərgah" məcmuəsində məqalələr dərc edən Orkunun daha sonra "Yeni məcmuə", "Milli məcmuə", "Yeni türk", "Ülkü", "Çınaraltı" kimi jurnallarda yazıları çıxıb. 1925-ci ildə Macarıstana gedərək Budapeşt Universitetində Fəlsəfə fakültəsində macar türkololoquya Nemetin yanında doktorluq işini tamamlayıb. 1926-cı ildə Budapeştdə "Über Das Kit?b-ı Dede Qorqud" adlı əsəri işıq üz görüb. 1928-ci ildə isə məşhur macar türkoloku Vamberinin tədqiqatları əsasında "Türk dünyası" adlı əsər qələmə alıb. Macarıstanda olduğu müddətdə - 1927-ci ildə "Budapestsizemle" adlı jurnalda "Turançılıq və irqçilik hissələrinin Türkiyədəki inkişafı", 1930-cu ildə "Turan" dərğisində "Türk-Macar əqrəbəliq məsələsi" adlı iki məqaləsi dərc olunub.

1930-cu illərin sonunda Türkiyəyə qayıdan Orkun 1931-1945-ci illərdə müxtəlif təhsil ocaqlarında türk tarixi və inqilab tarixi mövzularında dərslər deyib. Türkiyədə Xalq Evləri açıldığı zaman prosesdə iştirak edib, qurumun dərğilərinə məqalələr yazıb. 26 sentyabr 1932-ci ildə baş tutan I Türk Dili Qurultayında Çin qaynaqlarında türk dilinin varlığı mövzusunda məruzə ilə çıxış edib. 1934-cü ildə keçirilən II, 1936-da baş tutan III Türk Dili Qurultayına, eləcə də 1932-ci ildə I, 1937-ci ildə keçirilən II Türk Tarix Qurultayına da qatılıb. Mustafa Kamal Atatürkün macar dili üzrə tərçümanlığını da edən Orkun Ankara radiosunda "Türk tarixi saati" adlı proqramda da bilgisini paylaşmış.

1944-cü ildə - İsmət İnönü dövründə Türkiyədə türkçülərə qarşı aparılan repressiyalar zamanı Orkun da həbs edilib. 7 may 1944-cü ildə tutulan Hüseyin Namiq 29 mart 1945-ci ildə azadlığa buraxılıb. Həyatına Ankarada davam edən Orkun 1946-cı ildə qu-

ruan Milli Oyunları Yayma Dərnəyinin sədri olub, Türk Ocağının Ankara şöbəsinin katibliyini həyata keçirib.

H.N.Orkun 23 mart 1956-cı ildə Ankarada vəfat edib.

Türkü türkü tanımaq şüarı ilə hərəkət edən Orkun macar, alman, fransız dillərini bilib, əsərlərində Çin, Fin, Bizans, erməni qaynaqlarından yararlanıb. Ümumilikdə 32 kitab, 800-dən çox məqalə qələmə alıb. 1946-cı ildə Ankarada çıxan dörd cildlik "Türk tarixi" kitabı ən önəmli tədqiqat əsəridir. Dörd cildlik "Əski türk yazıları" (İstanbul, 1936-1941), "Türkçülüyn tarixi" (İstanbul, 1944), "Attila və oğulları" (İstanbul, 1933), "Peçeneqlər" (İstanbul, 1933), "Oğuzlara dair"

yazılar qələmə alıb. Jurnalın nəşr etdiyi kitablar arasında Cabbar bəyin "Anayurdda unudulan türk-lük" (Kayseri, 1956) əsəri də mövcuddur.

Hər ikisi II Dünya müharibəsi əsirlərindən olan Cabbar Ərtürklə Abay Mirzə o dövrdən etibarən bir-birini tanıyıblar. Abay Mirzənin bu jurnaldakı yazısının nəşri də görünür Cabbar bəyin sayəsində olub.

Mirzə Abay Dağlı (Cəmil İbrahim oğlu Ağayev) 1906-cı il yanvarın 27-də Şuşada çilingər ailəsində doğulub, ilk təhsilini şəhər realni məktəbində alıb. 1929-1932-ci illərdə Şəmkir rayonunda müəllimlik edən Cəmil Ağayev ali pedaqoji təhsil almaq məqsədilə Bakıya gəlib, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun dil-ədəbiyyat şöbəsinə daxil olub. 1936-cı il-

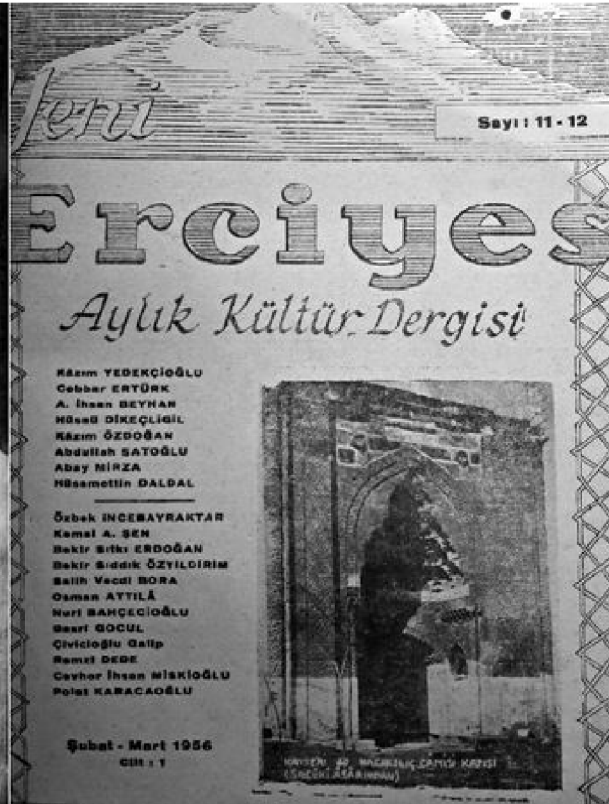
mə alıb. 1989-cu ildə vəfat edib.

Abay Dağlı Azərbaycan və Şimali Qafqaz mühacirlərinin çıxardığı jurnallarla əməkdaşlıq edib. Onun "Azərbaycan", "Mücahit" dərğilərində şeirləri işıq üzü görüb. Müharibə və əqidə yoldaşı Mustafa Haqqı Türkəqul onun qəzəllərini Türkiyədə kitablaşdırıb.

Abay Dağlının yaradıcılığına işıq tutan yeni materiallar olduğu üçün "Yeni Erciyes" dərğisində çıxan bir şeirini və Hüseyin Namiq Orkun haqqındakı məqaləsini təqdim edirik.

**Abay Mirzə
Hüseyin Namiqin ardından
Təkcə Türkiyəmizdə deyil, bütün Türk dünyasında adı daima hörmətlə xatırlanacaq ustadımızı 23 martda itirdik. Professor Hüseyin Namiq Orkun.**

Macarıstanda təhsil aldı, İnönü dövründə həbs edildi Azərbaycanlı mühacirin yazısı

(Ankara, 1935), "Türk hüququ tarixi" (Ankara, 1935), "Hunlar" (İstanbul, 1938), "Türk tarixinin Bizans qaynaqları" (Ankara, 1938), "Türk sözlünün əsli" (İstanbul, 1940), "Türk əfsanələri" (İstanbul, 1943) və s. əsərləri hələ də orijinallığını qorumaqdadır.

Hüseyin Namiq Orkun Türkiyə kənarından gəlmiş türklərin də hörmət bəslədikləri mütəfəkkirlərdən olub. Türküstanlı Ziyaəddin Babakurban 1962-ci ildə İstanbulda onun haqqında "Sevənlərinin qələmi ilə H.Namiq Orkun" adlı kitab hazırlayıb. Kitabda həmkarlarının, tələbələrinin, əqidədaşlarının xatirələri yer alıb. Amma bu kitabda yer almayan bir yazı da qeyd etdiyimiz "Yeni Erciyes" jurnalında çıxıb. Yazının müəllifi İkinci Dünya müharibəsindən sonra bir müddət Berlində, daha sonra Türkiyədə mühacir həyatı yaşayan azərbaycanlı Abay Mirzədir.

"Yeni Erciyes" jurnalı 1 yanvar 1955-ci ildə türk dili müəllimi Kazım Yedekçiöğlunun rəhbərliyində işıq üzü görüb. Jurnalın əməkdaşlarından biri də həmin şəhərdəki liseydə təbiət müəllimi olan irəvanlı Cabbar Ərtürklə (İbrahim oğlu) olub. Cabbar bəy bu jurnalda türk tarixi ilə bağlı müxtəlif

də ali məktəbi bitirən C.Ağayev təyinatla Nuxaya göndərilib, 1940-cı ilin fevralına qədər burada Stalin adına pedmektəbdə Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimi işləyib. Bu illərdə "Gənc işçi", "Kommunist", "Gənc pedaqoq" qəzetlərində müxtəlif yazılarla çıxış edib. 1940-cı ilin mayında Bakıya gələn C.Ağayev N.Gəncəvi adına Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyində kiçik elmi işçi vəzifəsinə qəbul olunub. Bir müddət burada çalışdıqdan sonra 1941-ci il avqustun 15-də ştat ixtisarı ilə əlaqədar işdən azad edilən gənc araşdırıcı həmin il oktyabrın 25-dən Sumqayıt rayonunda 94 sayılı orta məktəbdə dil-ədəbiyyat müəllimi kimi yenidən pedaqoji fəaliyyətə qayıdıb. Bir müddət sonra səfərbərliyə alınaraq cəbhəyə göndərilən C.Ağayev alman cəbhəsində ruslara qarşı savaşıb. Müharibədən sonra 1947-ci ilin axırlarına qədər Münxendə yaşayıb, burada "Onlar türklərdi" meşuar romanını yazmağa başlayıb. Həmin əsər 1951-ci ildə Ankarada Rana gizli imzasıyla nəşr olub. Həmin ilin sonlarında Türkiyəyə gəlib, ömrünün axırlarınadək burada yaşayıb, Mustafa Kamal Atatürklə, Sakarya müharibəsi, Kibris və s. mövzularda əsərlər qələ-

Dünya türklüyünü hər zaman bölünməz bir toplusu kimi düşü-nənlər arasında onun da adı əbədiləşmişdir. O, dahi Ziya Gökalplarla bərabər xatırlanacaq və öz milliyətini idrak edən hər bir türkün qəlbində əbədiyyən yaşayacaqdır. O, uzaq Çindən Balkanlara qədər geniş bir sahədə və hər cür amansız bir vəziyyətdə türkə türk varlığını xatırladan böyüklərimizdən biridir. Hər fürsətdə ulu millətine xitabən "özünü düşün, sən böyük, çox böyüksən" deyə səslənirdi və bütün bu səslənişləri sadəcə bir çıxışdan ibarət deyildi. Mərhum ustadımız qələmlə, kitablə, elmlə səsləndi. Elmi dərəcəsinə professorluğa qədər yüksəldərək, araşdırma mövzularını daima türkdən, türk tarixindən və türk adətindən seçdi. Bütün Yer üzündəki türklərin tarixi və həyatı onun üçün geniş bir araşdırma sahəsi olmuşdur. Qalın-qalın kitabları eyni mövzular-dan yarandı. Çünki milliyətçi qələmi ulu türk çinarının budaqlarından qoparmış, qurumaz mü-rəkkəbini isə o uca çinarın doya-doya içdiyi türk çeşməsi və ırmaqlarından almışdı. Əsərlərində türkün həm sevincindən, həm də kədərindən doğan gözyaşı damlları sətir-sətir sıralanmış-

dır. Əsərlərindəki o müntəzəm sətirlər arasında biz varıq, bizim tariximiz, adət-ənənəmiz və bütün varlığımız vardır. Məlumdur ki, türkü sevməyənlər hər fürsətdə onun şanlı tarixini, onu unudurmağa çalışmışdılar. Etiraf edək ki, yenə də çalışırlar. Mərhum professorumuz bütün bu həyasızlıqlara qarşı elmi araşdırmalarla cavab verdi, tarixi şahid göstərdi və özü də yeni bir tarixin ta özünü yaratdı. Böyük türk çinarını zövqlə seyr etmək istəyirsinizsə, onun əsərlərini oxuyun.

Əminəm ki, mərhum ustadımızın təzə məzarı başında türk torpağının ən dərinlərindən cücmüş bir çınar boy atacaqdır. O, yalnız belə bir çinarın canlı kölgəsi altında rahat-rahat yata bilər.

Böyük ustadımızın mənəvi hü-zurunda hörmətlə ayılarkən ilham alaraq özümüzü, tariximizi və adət-ənənələrimizi bir daha xatırlayaq. O zaman həm böyük ölü-lərimizin əziz ruhları şad olacaq, həm də Ziya Gökalplar ruhu ilə bölünməzliyini istədiyimiz Türk dünyası bir an əvvəl Qızıl Almas-na qovuşacaqdır.

Mərhum ustadımızın əsərlərini ilk dəfə Berlində oxumağa başlamışdım. Əsərlərinin verdiyi ilhamla ona bir məktub da göndərmişdim. Daha sonralar Ankarada tanış olduq. İlk qarşılaşmamızda gözələrim yaşardı. Ömrümdə heç bir zaman ən yaxın bir əqrəbam belə mənə onun qədər hərarətli qarşılamamışdı. Fəqət təkcə mənə mi? Təbii ki, xeyr. Hər bir türk onun can dostu idi.

Özünü türklük mübarizəsinə həsr edən bir insanın səssiz-sədasız aramızdan ayrılmasında nə üzücü, nə acı bir təcəllidir ki, İstanbulun seçilən mətbuatı ona səhifələrində, təəssüf ki, bir-iki sütün da yer vermədi. Amma erməni əsilli bir Nananın özünü reklam üçün Parisdə bir aşnasının evindən iki gün çıxmaması hadisə olaraq gündəlik mətbuatın sütunlarında yer aldı, təəssüf ki. İnsan bu kədərli hal qarşısında nə deyəcəyini bilmir. Bilmirik, mətbuatımızın bu təzadlı davranışını nə ilə izah etməli? Tək kəlmə ilə söyləyək ki, təəssüflənirik.

Böyük ölü, sən məzarında rahat yat. İçi türklük atəşi ilə dolanlar sənə itkinə yanması, mütəvazi dərğilərin mütəvazi səhifələrində xatirəyə xərclənən mü-rəkkəblərin qiyməti bomboz dağların, qayalıqların yanında yüz min karatlıq almas kimi, həm də türk alması olaraq yer alır. Məqamın cənnət, rəhmətin bol, ruhun şad olsun

"Yeni Erciyes" jurnalı, sayı 11-12, 1956-cı il.

Sığındığım dağ

**Qafqaza hakimən ölüm ruslar
Gördüm fəğan edən çox ulusları.
Seyr etdim ağlayan Elbrusları.
Qəlbimi səmişdi dağım, Erciyes
Mən sənə sığındım dağım - Erciyes.**

**Könül möhtac oldu havaya, suya,
Hədəfim sən oldun ey qarlı dünya.
Sənə ulaşmağım deyilmiş xülya.
Qınılmaz sənənlə bağım, Erciyes,
Yeşərsin bu bağçam, bağım, Erciyes.**

**Saldıqca heybətüm üstümə sayə
Parlayır bir daha qəlbimdə qaya,
And içdim üstündə geniş səmaya:
Yenəməz ruhumu, çağım Erciyes.
Sayəndə mən də bir dağım, Erciyes
A.Dağlı**

"Yeni Erciyes" jurnalı, sayı 9-10, 1956-cı il